

STANISŁAW GRZYBOWSKI
(6 V 1930 – 26 III 2022)

W dniu 26 marca 2022 r. w wieku 92 lat zmarł wybitny badacz dziejów nowożytnych prof. dr hab. Stanisław Grzybowski. Osiem dni później na Cmentarzu Rakowickim odbył się Jego pogrzeb. Odszedł nie tylko znakomity historyk i krakowianin, ale również obdarzony wielkim talentem pisarskim humanista oraz dobry, pogodny i prawy człowiek.

Profesor Stanisław Grzybowski urodził się 6 maja 1930 r. w Krakowie, był synem profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Konstantego Grzybowskiego, wybitnego prawnika, historyka doktryn prawnych i politycznych, oraz Krystyny z domu Estreicher, pisarki i krytyczki sztuki. Imię odziedziczył po dziadku, prawniku i rektorze Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisławie Estreicherze; wujem Stanisława Grzybowskiego był historyk sztuki Karol Estreicher. Atmosfera domu rodzinnego, w której splotały się ze sobą dwa światy: naukowy i artystyczny, wywarła ogromny wpływ na ukształtowanie się przyszłego historyka. Profesor w rozmowach często wracał do wspomnień z dzieciństwa, w których mieszały się wydarzenia autentyczne, anegdoty i rodzinne mity, bowiem jak sam pisał: „te pierwsze zapisy pamięci są rwane, niepełne, odzwierciedlają nie tyle bieg wydarzeń, co rodzącą się w dziecku hierarchię ich emocjonalnej ważności. Dlatego potrzebna jest też inna konfrontacja: z cudzymi wspomnieniami, z rekonstrukcjami rodzinnych dziejów, prawdziwych czy fikcyjnych, by lepiej uporządkować własne”¹. Dom rodzinny Profesora przed II wojną był jednym z salonów artystyczno-intelektualnych Krakowa, a jego *spiritus movens* była matka. W kręgu przyjaciół rodziny byli m.in. poeta i dramaturg Ludwik Hieronim Morstin, aktor Juliusz Osterwa, pisarka Magdalena Samozwaniec, poetka Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, poeta Artur Maria Swinarski. Profesor z wielkim sentymentem wracał we wspomnieniach do mieszkania na placu Szczepańskim (gmach Komunalnej Kasy Oszczędności, ojciec Konstanty był w niej radcą prawnym), gdzie podsłuchiwał, jak Osterwa deklamował fragmenty z *Króla Ducha*, i z którego okien widać było Tatry. Szczególnie mile wspominał wakacje i święta spędzone w pałacu Morstinów w Pławowicach. Stanisław Grzybowski naukę szkolną rozpoczął w Szkole Ćwiczeń krakowskiego Pedagogium, która mieściła się na ulicy Straszewskiego. Dalszą naukę kontynuował w szkole wydziałowej św. Floriana.

Rok 1939 to początek dużych zmian w życiu rodziny. Tuż przed wybuchem wojny na świat przyszła siostra Stanisława – Teresa, przyszła żona tłumacza Szekspira Macieja Słomczyńskiego. Już 3 września 1939 r. Grzybowski wyjechali do Pławowic, następnie wraz Morstinami wyruszyli na wschód do Nowogródka. Gdy za Kowlem dotarła do nich informacja o agresji sowieckiej, postanowili wracać do Krakowa. Dziewięcioletni Staś swoje obserwacje z tej wędrówki opisał w pamiętniczku². Wkrótce rodzina musiała opuścić mieszkanie na placu Szczepańskim, gdyż gmach zajęli niemieccy okupanci. Zamieszkali wówczas w mieszkaniu Estreicherów na ulicy Sobieskiego. Ciosem dla rodziny była informacja o śmierci w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen ulubionego dziadka Profesora Stanisława Estreichera, aresztowanego podczas *Sonderaktion Krakau*. W czasie wojny Grzybowski w dalszym ciągu często wyjeżdżał do Pławowic. We wspomnieniach Profesora z tego czasu powracało spotkanie z poetą Leopoldem Staffem, który w swoim wierszu w *Niebo w nocy* umieścił jego słowa „To przechodzi ludzkie pojęcie” wypowiedziane podczas oglądania nocnego nieboskłonu. W majątku Morstinów od połowy 1942 r. ukrywał się twórca i dyrektor Teatru Polskiego w Warszawie Arnold Szyfman. Organizował on z udziałem domowników i gości przedstawienia teatralne oraz nauczał dzieci i młodzież literatury polskiej, deklamacji i dykcji. Bliska znajomość Grzybowskich z reżyserem miała się za kilka lat okazać szczególnie ważna dla losów młodego Stanisława.

Wraz z końcem okupacji hitlerowskiej i nową komunistyczną rzeczywistością rozpoczął się kolejny etap życia Profesora. Ojciec Konstanty w 1945 r. został profesorem prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim, kierował Zakładem Prawa Politycznego i szybko objął funkcję dziekana Wydziału Prawa (1948–1951). W latach 1945–1949 Stanisław, jak wcześniej ojciec i stryj Stefan, uczył się w III Gimnazjum i Liceum im. Jana III Sobieskiego. Jego nauczycielem historii był znakomity dydaktyk Franciszek Fuchs. Najmilej wspominał jednak księdza Jana Szymeczkę. Kiedy Stanisław Grzybowski w klasie maturalnej wahał się z wyborem studiów między prawem a historią, ksiądz stwierdził: „Stasiu dajże sobie spokój z prawem, ty jesteś urodzonym anarchistą, lepiej ucz się historii”³. Za namową ojca w 1947 r. wstąpił do Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego a potem do ZMP, z którego został wyrzucony w roku 1950. Do grona najbliższych przyjaciół z „Sobka” zaliczał Ryszarda Löwa, literaturoznawcę i publicystę, który w 1952 r. wyjechał do Izraela, ale utrzymywali bliski i serdeczny kontakt do końca życia. W liceum był również blisko związany z Bogdanem Różyckim i Markiem Kublińskim. Założyli tajną organizację, która zaczęła rozbrajać milicjantów. W jednej z takich akcji w kwietniu 1950 r. Bogdan został zastrzelony, a aresztowanego Marka skazano na karę śmierci i wyrok wykonano. W trakcie śledztwa Stanisław Grzybowski został zatrzymany i osadzony w areszcie na placu Inwalidów, a później w więzieniu na Montelupich. Po trzech miesiącach odzyskał wolność dzięki pomocy Arnolda Szyfmana. W kierowanym przez niego Teatrze Polskim pracowała aktorka Nina Andrycz, żona premiera Józefa Cyrankiewicza.

W roku 1949 Stanisław zdał maturę i podjął studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim. Uczęszczał na seminaria Romana Grodeckiego, Celiny Bobińskiej i Kazimierza Lepszego. Za mistrza w czasie studiów uważał swojego ojca, który w tym czasie prowadził badania nad teorią reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia. Chociaż przyszły Profesor najwyżej sobie cenił Grodeckiego, to ostatecznie pracę magisterską na temat Mikołaja Sienickiego, którą obronił w 1954 r., pisał pod kierunkiem Lepszego. Bezpośrednio po studiach dwukrotnie zabiegał o aspiranturę na Uniwersytecie Jagiellońskim, jednak na skutek sprzeciwu władz partyjnych, z powodu wydarzeń w 1950 r., jego kandydatura została odrzucona. W latach 1954–1955 pracował jako redaktor w Państwowym Wydawnictwie Naukowym i prowadził wykłady w ramach Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. Jeszcze w czasie studiów poślubił Jadwigę z domu Lehr, późniejszą kustosz Biblioteki Jagiellońskiej, wieloletnią kierowniczkę Oddziału Rękopisów i wicedyrektor Biblioteki w latach 1989–1995. Miał z nią córkę Ewę, która wyszła za mąż za alpinistę Bogdana Strzelskiego i doczekał się trojga wnuków i trojga prawnuków. Żona Stanisława Grzybowskiego zmarła w rok po mężu (12 IV 2023) i spoczęła u jego boku na Cmentarzu Rakowickim.

W 1955 r. Stanisław Grzybowski został wreszcie zatrudniony jako aspirant w Instytucie Historii PAN w kierowanym przez Lepszego Zakładzie Dokumentacji Naukowej i wszedł w skład zespołu opracowującego *Polski słownik biograficzny*. W 1958 r. przeszedł do Komisji Odrodzenia i Reformacji oraz brał udział w pracach Zespołu Oświecenia Komitetu Historii Nauki. Po podjęciu pracy w Instytucie Historii Stanisław Grzybowski nadal pracował i mieszkał w Krakowie. Do grona najbliższych młodych wówczas badaczy zaliczał Janusza Tazbira, Andrzeja Wyczańskiego i Antoniego Mączaka, którego matka była wnuczką Karola Estreichera. Szczególnie cenił sobie współpracę z Marianem Małowistem i jego uczniami, m.in. Marią Bogucką, Bronisławem Geremkiem, Henrykiem Samsonowiczem. W 1959 r. wyjechał na półroczny staż w École Pratique des Hautes Études w Paryżu, gdzie jego opiekunem naukowym był Fernand Braudel. Jemu też zawdzięczał kolejny staż (1960) w Centre d'Études Supérieures de la Renaissance w Tours, kierowanym przez zaprzyjaźnionego z polskimi badaczami Pierre'a Mesnarda. Przeprowadzone we Francji badania pozwoliły mu na szybkie ukończenie rozprawy doktorskiej *Poglądy społeczne publicystów hugenockich*, pisanej pod kierunkiem Lepszego. Jej obrona odbyła się w Instytucie Historii PAN w 1962 r., dwa lata później rozprawa została wydana drukiem. Dla dalszej kariery naukowej Profesora istotne znaczenie miało otrzymanie w roku 1967 z British Council dziesięciomiesięcznego stypendium w Clare Hall na Uniwersytecie w Cambridge. Wynikiem prowadzonych wówczas studiów było przygotowanie pracy *Polityka kolonialna Tudorów i pierwszych Stuartów*, która stała się podstawą do uzyskania w 1970 r. stopnia doktora habilitowanego. Trzy lata później otrzymał stanowisko docenta.

W roku 1978 Stanisław Grzybowski przyjął propozycję Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, Nauki i Techniki przejścia do pracy w Wyższej Szkole Pedagogicznej (obecnie Uniwersytet Pedagogiczny) w Krakowie. Wszedł w skład

Zakładu Historii Nowożytnej Instytutu Historii, prowadził wykłady z historii powszechnej, historii historiografii, historii Francji oraz seminaria magisterskie. W 1982 r. został profesorem nadzwyczajnym. W latach 1984–1987 pełnił stanowisko dyrektora Instytutu. W 1992 r. otrzymał tytuł profesora zwyczajnego. W okresie pracy w Instytucie Historii wypromował prawie dwustu magistrów i pięciu doktorów. Do grona uczniów należą m.in. obecni profesorowie: Mariusz Misztal, Bożena Popiołek i Ryszard Skowron. W roku 2001 Profesor Grzybowski przeszedł na emeryturę, ale jeszcze przez kilka lat prowadził wykłady m.in. z historii Stanów Zjednoczonych w Akademii Krakowskiej im. F. Modrzewskiego. Był członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa oraz Stowarzyszenia Pisarzy Polskich.

Profesor Stanisław Grzybowski pozostawił po sobie bogaty i różnorodny dorobek naukowy, pisarski i popularyzatorski. Był przede wszystkim badaczem dziejów powszechnych. Najprawdopodobniej do roku 1989 był jedynym polskim historykiem czasów nowożytnych, który stopień doktora i doktora habilitowanego otrzymał za prace z historii powszechnej i to z dziejów dwóch różnych państw. W swoich książkach i artykułach zajmował się problematyką takich krajów jak Francja, Anglia, Irlandia, Szkocja, Włochy, Stany Zjednoczone, Belgia, Holandia, Hiszpania, Portugalia, Węgry czy Turcja. Cechą charakterystyczną badań naukowych Profesora była wielostronność zainteresowań: dzieje jednostki, kultura polityczna i mentalność społeczna, religia i jej wpływ na funkcjonowanie państw i społeczeństw, poznawanie świata i kolonializm, historiografia, dyplomacja, historia nauki i dzieje miast. W Jego pracach prawie zawsze znajdują się, świetnie wplecione, wątki z zakresu kultury, literatury lub sztuki. Talent literacki, sprawność w posługiwaniu się literaturą wielojęzyczną, badania komparatystyczne i zmysł syntezy – to najistotniejsze cechy, które charakteryzują twórczość naukową Profesora Grzybowskiego.

Najobszerniejszy nurt w badaniach i pisarstwie Profesora stanowiły biografie, w których poprzez życie jednostki odsłaniał ówczesne problemy polityczne, religijne i kulturowe. Erudycyjne, z wartką narracją i często oryginalnymi тезami, pisane przy zachowaniu zasad naukowych, prace te kierowane były do szerokiego kręgu odbiorców, stanowiły jednak również ciekawą i inspirującą lekturę dla zawodowych historyków. Do najważniejszych biografii należą: *Cromwell i jego wiek* (1959), *Marcin Luter* (1964), *Henryk VIII i reformacja w Anglii* (1969), *Mikołaj Kopernik* (1972, 1973), *Henryk Walezy* (1980, 1984), *Elżbieta Wielka* (1984, 1989, 2009). Postacią, której poświęcił najwięcej miejsca w swoich badaniach był kanclerz wielki koronny Jan Zamoyski. Nie tylko opublikował w 1994 r. jego książkową biografię, ale w licznych artykułach analizował działalność kanclerza na różnych polach aktywności m.in. *Jan Zamoyski jako wychowawca młodzieży* (1996) czy *Jan Zamoyski – faworyt i opozycjonista* (2006). Ponadto opracował prawie 40 biogramów pisarzy, historyków, dyplomatów, filozofów itp. w wydawnictwach encyklopedycznych i słownikowych, w tym w *Polskim słowniku biograficznym* (14 biogramów), *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy* (1971) czy w *Pisarzach staropolskich. Sylwetki* (t. 1, 1991 i t. 2, 1997).

Zainteresowanie jednostką i światem, w którym przyszło jej żyć, skierowało Profesora na ścieżkę badań nad mentalnością społeczną epoki nowożytnej. I chociaż nigdy nie podsumował tych badań w postaci pracy monograficznej, to warto spośród kilkunastu artykułów wymienić dla przykładu: *Z dziejów ksenofobii francuskiej w czasach wojen religijnych* (1965), *Strach w XVI wieku. Nowe wzorce osobowe* (1976), *Sarmaci i Holendrzy. Opinia staropolska wobec nowego narodu* (1995).

Dorobek naukowy Profesora z zakresu historii powszechnej kojarzony jest przede wszystkim z Francją i Wyspami Brytyjskimi, był jednak również badaczem dziejów Włoch i świata śródziemnomorskiego. Szczególnie interesował się Wenecją, której poświęcił kilka artykułów, m.in. *Zmierzch weneckiego modelu politycznego* (1982), *Prima Veneziani, poi cristiani* (1987). Miastom i mieszczaństwu włoskiemu poświęcił książkę *Trzynaście miast, czyli antynomie kultury europejskiej* (2000).

Od początku drogi naukowej jednym z obszarów zainteresowań Profesora Grzybowskiego była historia historiografii. W 1960 r. opublikował monografię *Teki Naruszewicza*. W następnych latach pod jego redakcją ukazały się prace wybrane takich historyków jak Wacław Sobieski, Stanisław Łempicki czy Janusz Tazbir. Poprzedzały je znakomite wstępy, w których Profesor analizował ich życie i twórczość.

W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku Stanisław Grzybowski rozpoczął badania nad dziejami miast europejskich, a zwłaszcza tych pełniących funkcje stolic. Plonem tych badań była wspomniana wyżej praca o miastach włoskich i książka *Rodowody stolic* (2005) oraz kilka artykułów.

Szczególnie ważne miejsce w dorobku naukowym Profesora zajmują syntezy o charakterze podręcznikowym. W 1977 r. opublikował pierwszą pióra polskiego badacza *Historię Irlandii*. Z kolei w pierwszej opracowanej przez polskich naukowców syntezie dziejów naszego kontynentu (*Historia Europy*, red. A. Mączak, 1997) znalazły się Jego teksty dotyczące Francji, Włoch, Wielkiej Brytanii i Niderlandów oraz historii kultury. Stanisław Grzybowski był autorem tomu czwartego *Wielkiej Historii Polski* zatytułowanego *Dzieje Polski i Litwy (1506–1648)* (2000). Opracowana w układzie diachronicznym wczesnonowożytna historia Rzeczypospolitej z głównym naciskiem położonym na politykę wewnętrzną i międzynarodową może stanowić interesującą lekturę dla każdego czytelnika. Najważniejszą syntezą, będącą pewnego rodzaju podsumowaniem badań Profesora w zakresie historii powszechnej, jest szósty tom *Wielkiej historii świata* (2005) noszący tytuł *Narodziny świata nowożytnego 1453–1605*. To autorskie, niekonwencjonalne i pisane z pasją spojrzenie na długi wiek XVI. Struktura pracy i jej narracja zorganizowane są wokół kluczowego słowa dla tej epoki, którym było „odkrycie”, najczęściej utożsamiane z geografią. Profesor przedstawił jednak ten okres jako czas odkrywania świata, człowieka, Boga i państwa. Choć w książce dominuje tematyka europejska, to Profesor w znakomity sposób nakreślił genezę świata globalnego.

Bardzo trafnie dorobek naukowy Stanisława Grzybowskiego podsumował Adam Kożuchowski, który stwierdził, że Profesor w dziejach polskiej historiografii zapisał się „jako wybitny reprezentant wąskiego grona polihistorów,

erudyta, autor prac pionierskich, uczonych miniatur i błyskotliwych książek popularyzatorskich. Dorobek ten pozostaje niewątpliwie w zgodzie z jego poglądami na powinności historyka: gruntowną wiedzę i racjonalność cenił wyżej niż efektowne koncepcje metodologiczne, nie stronił od ostrych i polemicznych sądów zarówno o epoce, którą się zajmował, jak i o tej, w której żył¹.

Uczniowie, przyjaciele i współpracownicy z okazji siedemdziesiątych i osiemdziesiątych urodzin dedykowali Profesorowi dwie książki pamiątkowe *Podróże po historii* (2000) i *Człowiek w teatrze świata* (2010).

Ryszard Skowron
(Kraków/Katowice)

¹ S. Grzybowski, *Urok wspomnień rodzinnych*, „Kraków” 2005, 3 (5), s. 86.

² S. Grzybowski, *Wrzesień 39 w oczach dziecka*, „Kraków” 2005, 3 (5), s. 43–45.

³ *By do czegoś w życiu dojść, trzeba zajmować się tym co się lubi. Rozmowa z historykiem prof. Stanisławem Grzybowskim*, „Dziennik Polski” 48, 2012, 293.

⁴ A. Kożuchowski, *Stanisław Grzybowski 1930–2022*, <https://ihpan.edu.pl/zmarli/grzybowski-stanislaw-1930-2022/?back=/o-instytucie/byli-pracownicy/zmarli/?back=/o-instytucie/byli-pracownicy/> (dostęp: 19 VI 2023).